

КОНЦЕПЦІЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядається виникнення і розвиток поняття «мультикультуралізму», досліджуються основні підходи до розуміння концепції мультикультуралізму. Висвітлено характерні риси та базові принципи мультикультуралізму, його позитивні та негативні наслідки.

Ключові слова: мультикультуралізм, полікультурне суспільство, толерантність, глобалізація.

В статье рассматривается возникновение и развитие понятия «мультикультурализма», исследуются основные подходы к пониманию концепции мультикультурализма. Освещены характерные черты и основные принципы мультикультурализма, его позитивные и негативные последствия.

Ключевые слова: мультикультуралізм, полікультурне общество, толерантність, глобалізація.

Appearance and development of notion «multiculturalism» are observed in this article, main approaches of conception of multiculturalism's comprehension are researched. Outstanding features and main principles of multiculturalism, its positive and negative impact are illustrated.

Key words: multiculturalism, multicultural society, tolerance, globalization.

Суспільний розвиток на початку ХХІ ст. зіткнувся з досить суперечливими процесами: з одного боку, прагнення до уніфікації, стандартизації внаслідок стирання глобалізацією кордонів між континентами та державами, а з іншого боку, прагнення культур зберегти свою унікальність, своєрідність та етнокультурну ідентичність. Проблема взаємодії та діалогу культур сьогодні є надзвичайно актуальною і тому активно дискутується в наукових та суспільних колах. Однією з найбільш розповсюджених концепцій взаємодії культур в глобалізаційному просторі є концепція мультикультуралізму, яка передбачає «інтеграцію без асиміляції». Головною передумовою появи мультикультурної концепції стала необхідність теоретичного осмислення і прагнення пристосуватись до зростання культурних відмінностей в рамках єдиного багатонаціонального простору.

Актуальність проблеми мультикультуралізму викликає науковий інтерес вчених різних країн. Особливу увагу даній проблематиці приділяють У. Кимлічка, Ч. Тейлор, Н. Глейзер, С. Бенхабіб, А. Перотті, М. Рагозін, С. Дрожжина, О. Биков, С. Бондарчук, А. Куропяткін, В. Малахов, В. Тишков та ін. Як правило, більшість науковців торкаються окремих аспектів цього суспільно-політичного явища (етичні, мовні проблеми, місце в освітньо-виховній діяльності та ін.) і мало хто займається комплексним дослідженням мультикультуралізму, особливо якщо мова йде про український полікультурний соціум.

Слід відмітити, що незважаючи на велику кількість публікацій з проблем мультикультуралізму, в гуманітарній науці на сьогоднішній день так і не склалась єдина точка зору щодо змісту та трактування самого

поняття мультикультуралізму. Складність феномена мультикультуралізму, різноманіття існуючих підходів у визначенні та його вивченні пояснюється тим, що мультикультуралізм є комплексною проблемою, яка обговорюється в філософії, соціології, економіці, політології, літературознавстві, педагогіці та ін.

Мета статті – розглянути основні підходи до розуміння мультикультуралізму, його основні характеристики та базові принципи. Поняття «мультикультуралізм» за одними даними входить до наукового обігу в 1957 році, коли постала потреба охарактеризувати політику Швейцарії, спрямовану на формування єдиної нації з різних етнокультурних спільнот [12], за іншими даними термін «мультикультуралізм» з'явився в Канаді в 60-х рр. ХХ ст. для позначення стану етнокультурної, расової, релігійної різноманітності населення країни [11]. В 1971 році «мультикультуралізм» став офіційним терміном, що позначав новий урядовий курс Канади, який був своєрідним актом визнання державними інститутами поразки асиміляційної політики. Мультикультуралізм в своєму початковому значенні означав поважливе ставлення більшості населення до меншин, однакового статусу різних культурних традицій, право індивіда на вибір своєї ідентичності.

Сьогодні мультикультуралізм офіційно визнали Канада, США, Австралія, Велика Британія, ФРН, Франція, Нідерланди, Швеція, Фінляндія та інші країни.

Просторовий вимір мультикультуралізму розширює свої межі, завдяки тому, що у сучасному світі важко вже знайти монокультурні суспільства. Характерною рисою сучасного стану мультикультуралізму є те, що він охоплює вже не тільки іммігрантські країни, як

було наприкінці ХХ ст. Специфіка сучасного мультикультуралізму полягає в тому, що можливим стає втілення ідеології і політики мультикультуралізму в практику країн, які є полікультурними, але не вважаються іммігрантськими. Тобто ми вбачаємо сьогодні і можливість, і дійсність існування мультикультуралізму не тільки в таких відомих своєю схильністю до мультикультуралізму федераціях як Канада, США, Австралія, Німеччина, ін., а й в таких унітарних за державним устроєм, але полікультурних державах, як Україна [5].

Американський політолог Ч. Кукатас, ґрунтовно досліджуючи мультикультуралізм, пропонує п'ять варіантів реакції суспільства на культурне різноманіття: ізоляція, асиміляція, м'який мультикультуралізм, жорсткий мультикультуралізм та апартеїд [9]. Вчений вважає, що ізоляція – найбільш очевидна реакцією суспільства, для неї характерні: спроби не допустити виникнення культурного різноманіття в країні провадяться через жорстку імміграційну політику; суспільство прагне зберегти традиційні переваги та привілеї більшості своїх членів. Асиміляція є альтернативою ізоляції і полягає в тому, аби допускати в країну приїжджих, але провадити політику їхньої асиміляції. Така політика є малоефективною, оскільки, по-перше, іммігранти не тільки асимілюються, але й самі впливають на повсякденне життя та менталітет приймаючого суспільства; по-друге, не всі культурні меншини готові змінюватися згідно вимог та принципів політики приймаючої держави; по-третє, в суспільстві, де традиції індивідуальної свободи є переважаючими, асиміляційна політика може вимагати введення обмежень не тільки до прибулих іммігрантів, але й до громадян, які народилися та виростили в даній країні.

Третьою реакцією суспільства на культурне різноманіття Ч. Кукатас вважає м'який мультикультуралізм. Мультикультуралістичною реакцією на існування культурного різноманіття є відмова як від спроб не допустити його виникнення шляхом самоізоляції, так і від прагнення не дати йому вкоренитися за рахунок асиміляції меншин; допускається і прийом країною представників різноманітних культур, і спокійне ставлення до того, що меншини можуть залишатися «не інтегрованими». Іншими словами, необхідно дати свободу вибору ступеню асиміляції, що визначається бажанням та здатністю кожного окремого індивіда.

Наступною реакцією виступає жорсткий мультикультуралізм. Його характеристикою є те, що суспільство повинне вживати активних заходів для забезпечення меншинам не тільки повноцінної участі в житті суспільства, але й надавати максимальних можливостей для збереження їх власної особливої ідентичності та традицій. Згідно такої точки зору, до різноманіття потрібно ставитися не просто толерантно, а його потрібно закріплювати, заохочувати та підтримувати не тільки фінансово, але й через надання культурним меншинам особливих прав.

П'ятою реакцією суспільства на культурне різноманіття дослідник називає апартеїд. Він не закриває для представників культурних меншин доступ до країни, але передбачає повну заборону на їх асиміляцію. Таку політику важко здійснювати протягом тривалого часу,

оскільки людям притаманне природне прагнення до спілкування та об'єднання. Зберегти подібний політичний устрій можна тільки репресивними методами.

Основним підсумком теоретичної розвідки Ч. Кукатаса є теза про те, що «ідея мультикультуралізму в тій мірі, в якій вона відображає філософську позицію, а не просто конкретний політичний курс, і в тій мірі, в якій вона говорить про необхідність визнання, а не пригнічення культурного різноманіття, знаменує собою відхід від різних точок зору на користь концепції відкритого суспільства» [9].

Мультикультуралізм означає співіснування в єдиному політичному суспільстві кількох помітних культурних груп, які бажають і, в принципі, здатні відтворювати свою специфічну ідентичність. Таке визначення є дескриптивним, або описовим. У дескриптивному розумінні більшість сучасних країн мультикультурні.

Наявність етнокультурної і мовної розмаїтості ще не може бути підставою для визнання суспільства мультикультурним в цілому. Для цього необхідно, щоби поряд з дескриптивними ознаками мультикультуралізму були ще й нормативні. Нормативний аспект полягає у піклуванні держави про права, гідність і добробут усіх її громадян незалежно від їх етнічного, расового походження, віросповідання, мови тощо. Згідно з нормативним підходом, для сучасних суспільств докладання зусиль для сприяння матеріальному й духовному розквіту різних культурних груп, а також поваги до їх ідентичності є виправданим і необхідним [6, с. 97].

Як зазначалося вище, на сьогоднішній день актуальною залишається проблема невизначеності самого поняття «мультикультуралізм», хоча в науковій літературі можна знайти чимало трактувань даного поняття. Так, російський науковець В. Тишков вважає, що мультикультуралізм – це не тільки момент фіксації і визнання в суспільстві/державі наявності культурних відмінностей, але і концептуальна позиція в сфері політичної філософії і етики, що знаходить свої відображення в правових нормах, суспільних інститутах, в повсякденному житті людей [16, с. 335].

Н. Кирабаєв визначає мультикультуралізм як «теорію, практику і політику неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі багатьох різноманітних культурних груп. Він утверджує повагу до розбіжностей, але при цьому не відмовляється від пошуку універсальності» [7]. На думку О. Павлової, розвиток Європейського Союзу – яскравий приклад орієнтації саме на мультикультуралізм, а не на розбудову загальної культурної ідентичності. Адже ані держави-члени, ані окремі регіони не демонструють явної готовності до єдиної ідентичності, до повної втрати самобутності [13].

А. Колодій в статті «Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України» зазначає: мультикультуралізм – принцип етнонаціональної, освітньої, культурної політики, яка визнає і підтримує право громадян зберігати, розвивати та захищати усіма законними методами свої (етно)культурні особливості, а державу зобов'язує підтримувати такі зусилля громадян» [8].

Найбільш повним, на думку автора, є трактування мультикультуралізму вітчизняної дослідниці С. Дрожжиної: «Мультикультуралізм – це стан, процеси, погляди, політика культурно неоднорідного суспільства, орієнтовані на свободу вираження культурного досвіду, визнання культурного розмаїття; культурний, політичний, ідеологічний, релігійний плюралізм, визнання прав меншин як на суспільному, так і на державному рівні» [4, с. 47].

На думку української дослідниці Н. Висоцької дефініції мультикультуралізму можна згрупувати у своєрідні кластери навколо провідних тлумачень цього явища:

- демографічно-описове, що констатує наявність у суспільстві чи державі етнічно або расово різноманітних сегментів. У цьому сенсі мультикультуралізм не становить предмету дискусії, оскільки це є просто фактом його існування;

- програмно-політичне, що має на увазі конкретні типи програм та політичних ініціатив, призначених реагувати на етнічне. Такий підхід має на меті врахування інтересів різних національних груп, забезпечення відповідного рівня визнання та самостійності для них, при цьому зберігаючи відповідне бачення національної єдності;

- ідеологічно-нормативне – як гасло чи модель політичної активності, що ґрунтується на соціологічних та етико-філософських ідеях щодо місця людей з культурно відмінними ідентичностями у суспільстві;

- соціально-трансформативне, спрямований на викорінення расизму, націоналізму, сексизму, гомофобії та здобуття рівності для всіх груп суспільства;

- історичне, що наголошує на важливості вивчення та розуміння якомога більшої кількості культур та взаємодії між ними [2, с. 111-112].

Тобто можна говорити про такі рівні рівні функціонування поняття «мультикультуралізм»:

- мультикультуралізм як означення самого факту культурного різноманіття, багатоетнічності певного суспільства;

- мультикультуралізм як ідеологія чи методика, що ставиться в основу соціальної (зокрема освітньої) політики;

- мультикультуралізм як державна політика [14].

В основі моделі мультикультуралізму лежать три принципи:

- визнання державою культурного плюралізму як важливої характеристики громадянського суспільства;

- усунення перешкод, які заважають соціалізації маргінальних культурних груп;

- підтримка відтворення і розвитку різних культур [15].

На думку С. Бондарука до найголовніших рис мультикультуралізму можна віднести наступні:

- 1) наявність у суспільстві мовного та етнокультурного плюралізму як загальносуспільної норми;

- 2) відкритість культури суспільства для сприйняття впливів із боку інших культур та взаємообміну з культурами інших суспільств і народів;

- 3) розпад монолітних соціокультурних (в тому числі етнічних, релігійних) структур, зняття бар'єрів ізоляції та самоізоляції в контексті глобалізації культури, головним чином під впливом нових технологій зв'язку та телекомунікацій;

- 4) присутність на території, що займає дане суспільство, постійно мігруючого населення (кочового тощо), яке утворює окремі спільноти з власною побутовою, світоглядною, мовною та культурною специфікою;

- 5) подільність держави на окремі регіони, що постають як географічні, історичні, культурні, економічні чи навіть політичні цілості (так званий територіальний плюралізм);

- 7) присутність у традиційному компоненті культури й цивілізації різноманітних «нашарувань», що є наслідком спонтанних та примусових впливів з боку інших культур і цивілізацій (вони можуть стосуватися мови, звичаїв, способів господарювання, історії, філософії, побуту, військової справи тощо);

- 8) наявність зафіксованих у суспільній свідомості наслідків взаємодії народу з іншими впродовж власної історії. Це можуть бути: явища емпатії (співпереживання), стереотипи поведінки, ставлення, оціночні судження, різні форми упередженості, аж до ксенофобії чи комплексів реваншу;

- 9) наявність світоглядного, у тому числі й релігійного плюралізму, віротерпимості тощо» [1, с. 25-29].

Мультикультуралізм сьогодні виступає як ідеологія, політика та дискурс, що стверджують правомірність та цінність культурного плюралізму, доречність та значимість існування різноманіття культурних форм. У контексті мультикультуралізму несхожість та відмінність перестають розглядатися як «чуже», стаючи просто «іншим» [10, с. 156].

Незаперечним є той факт, що концепція мультикультуралізму з моменту своєї появи і до сьогодні нерідко є об'єктом запеклого протистояння. Науковці розглядають як позитивні так і негативні риси мультикультуралізму в сучасних полікультурних державах. До переваг мультикультурної політики відносять, насамперед, збереження культурного плюралізму, визнання та захист різноманітних меншин, не тільки расових, етнічних та регіональних угруповань, а ще й гендерних та сексуальних, відмова від ксенофобії, шовінізму, расових упереджень. Водночас така політика призводить до низки недоліків, які проявляються в етнізації соціальних відносин, посиленні між групової і міжрасової недовіри, ігноруванні ліберального принципу пріоритету прав індивіда, послабленні єдності політичної нації.

С. Дерябіна зазначає, що найбільш небезпечними наслідками мультикультуралізму є: етнічна фрагментація суспільства, свідомо відмова від найменших проявів асиміляції основною панівною культурою (навіть в середовищі новоприбулих іммігрантів), і, як результат, – наростання напруженості в міжетнічних і міжконфесійних відносинах. Противники мультикультуралізму підкреслюють, що він призводить до маргіналізації етнічних громад, так як свідомо формує

«фольклорний» образ представників різних етнокультур, сприяючи не «діалогу культур», а їх конфлікту [3].

Таким чином, враховуючи всі позитиви та недоліки мультикультуралізму, неоднозначність його змісту в науковій думці, слід відзначити, що альтернативної моделі міжкультурної взаємодії, побудованої на принципі взаємоповаги та толерантного ставлення незалежно від етнічно-культурної приналежності поки ще не знайдено. Відповідно дана тематика потребує подальшого комплексного дослідження з урахуванням особливостей кожної окремої країни та сучасних реалій.

Неоднозначне розуміння та існування багатьох дискурсів мультикультуралізму є відображенням його багатофункціональності, охоплення різних сфер життя суспільства.

Концепція мультикультуралізму нагадує сьогодні напрацювання правил та норм мирного співіснування

різних культур та їх представників у спільному багатоманітному просторі на основі рівноправності культурних цінностей, взаємоповаги та толерантності.

Проблеми міжкультурної взаємодії актуальні для України, особливо якщо брати до уваги ситуацію в Криму, мовне протистояння Заходу та Сходу, різні політичні уподобання регіонів. Деякі характерні ознаки мультикультуралізму можна чітко простежити в реаліях сучасного українського суспільства. Враховуючи всі обставини, можна вважати, що політика мультикультуралізму може стати новою політичною стратегією, яка сприятиме подальшій демократизації суспільства та входженню України до світової спільноти, але позитивний результат можливий тільки після досконалого вивчення та аналізу специфічних особливостей українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарук С. О. Досвід західних демократій та мультикультурний розвиток в Україні [Текст] / С. О. Бондарчук // II міжнар. наук. конф., 2002 р., 24-26 травня, м. Одеса : [матеріали] / укл. Л. Марголіна. – К. : Ай Бі, 2003. – 729 с.
2. Висоцька Н. О. Концепція мультикультуралізму і питання естетики / Н. О. Висоцька // Питання літературознавства: Науковий збірник. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 77. – С. 110-121.
3. Дерябина С. Р. Россия и опыт мультикультурализма: за и против [Электронный ресурс] / С. Р. Дерябина. – Режим доступа : <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0231/analit03.php>.
4. Дрожжина С. В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти : [монографія] / С. В. Дрожжина ; Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк : [ДонДУЕТ], 2005. – 196 с.
5. Дрожжина С. В. Методологічні виміри інтелектуального осягнення й розуміння полікультурного суспільства [Електронний ресурс] / С. В. Дрожжина. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/gum/2009_2/25.pdf.
6. Дрожжина С. В. Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти / С. В. Дрожжина // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 96–106.
7. Кирабаев Н. С. Культурная идентичность, плюрализм и глобализация в современном философском дискурсе [Электронный ресурс] / Н. С. Кирабаев // Культурная идентичность и глобализация. Доклады и выступления. 5-ый международный философский симпозиум «Диалог цивилизаций: Восток – Запад». – Режим доступа : <http://sociognosis.narod.ru/myweb8/docs/Kirabaev.htm>.
8. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України [Електронний ресурс] / А. Колодій // Агора. Випуск 6: Україна і США: взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки. – 2008. – С. 5–14. – Режим доступу : <http://political-studies.com/?p=578>.
9. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма [Электронный ресурс] / Ч. Кукатас // ДИАЛОГ.ua : незалежний інформаційно-аналітичний ресурс. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/ua/issue_full.php?m_id=10227.
10. М'язова І. Ю. Про місце і роль мультикультуралізму в комунікативному просторі / І. Ю. М'язова // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2008. – № 13. – С. 156–160.
11. Мамонова В. А. Мультикультуралізм: різноманітність і множинність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://credonew.ru/content/view/606/32/>.
12. Мультикультуралізм. Історія виникнення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://traditio.ru/wiki/Мультикультуралізм>.
13. Павлова Е. Б. Идеи мультикультурализма в формировании идеологии глобализирующегося общества. Теоретические аспекты / Е. Б. Павлова // Исследования международных отношений, СПб.: Изд-во СПбГУ, 2004. – С. 74–84.
14. Смирнов О. Проблема образования в мультикультурных сообществах [Электронный ресурс] / О. Смирнов. – Режим доступа : http://www.soros.org/initiatives/esp/articles_publications/articles/strategies_20060217/smirnov_russian.pdf
15. Спирина Е. Мультикультуралізм як культурно-політична модель зняття міжгрупової напруженості та урегулювання конфліктів. – Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. – Випуск 414-415. Філософія [Електронний ресурс] / Е. Спирина. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvchu/Filos/2008_414/414-415.htm.
16. Тишков В. А. Теория и практика мультикультурализма / В. А. Тишков // Мультикультуралізм і трансформація постсоветских обществ / Под ред. В. С. Малахова, В. А. Тишкова. – М. : Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2002. – 356 с.

Рецензенти: *Колісниченко А. І., д.і.н., професор;*
Євтушенко О. Н., д.політ.н., доцент.